

Lukáš Kotala: Novověká ústní disputace

Praha, Krystal OP 2014. 169 s.

Do svého příběhu o obru Pantagruelovi (1532), který vyšel jako druhá kniha románu *Gargantua a Pantagruel*, zařadil francouzský renesanční lékař a spisovatel François Rabelais (asi 1483-1553) následující epizodu: za hrdiny románu přicestuje z Anglie slovnitý učenec Thaumastos, který, dozvěděl se o velikosti a hloubce Pantagruelova intelektu, chce s ním vést disputaci nad některými problematickými a hlubokými otázkami, na něž jeho vlastní rozumové schopnosti nestačí. Jak však sám podotýká, nechce „disputovat *pro a contra*, jak to dělají ti hloupí sofisté v tomto městě [tj. v Paříži] i jinde; ... nýbrž chci disputovat toliko znameními bez mluvení...“¹ Thaumastos nakonec vede při s Pantagruelovým přítelem Panurgem, zatímco slavný obr disputaci předsedá (jako její *praeses*). Disputace se samozřej-

1 Rabelais, F., *Gargantua a Pantagruel*. Sv. 1. Přel. kol. překladatelů Jihočeská Theléma. Praha, SNKLU 1962, s. 284.

mě proměňuje ve frašku: zatímco Thaumastos zcela vážně svými dlaněmi dává sofistickou znamení, Panurgos mu odpovídá obscénními gesty nebo úšklebky, čímž ovšem disputaci nakonec vyhrává.

Zdá se, že Rabelais v této epizodě paroduje jeden fenomén, který se začíná objevovat v univerzitním prostředí zhruba na počátku 16. století: tradiční disputační scholastického střihu, vedená metodou *pro et contra* (kdy se ke zkoumané tezi hned na počátku shromáždí argumenty pro její potvrzení i její vyvrácení) přestává mít výsadní postavení. Postupně se začíná formovat nový způsob disputační praxe, známý z dobových disputačních příruček jako *methodus hodierna*. Tento způsob – na rozdíl od Rabelaisova burleskního gestikulování samozřejmě naprosto seriózní – pak ve školském prostředí dosáhl svého vrcholu během 17. století.

Co má tento úvod společného s recenzovanou knihou? Kniha Lukáše Kotaly *Novověká ústní disputace* pojednává právě o tomto fenoménu – jejím předmětem je disputační praxe, která se provozovala na novověkých univerzitách a školách. Jak přitom autor zdůrazňuje již v úvodu (s. 5-6),² disputace není jen prostá debata nebo diskuse, ale intelektuální pře, která se řídí přesnými procedurálními pravidly. Disputační praxi proto rekonstruuje z novověkých příruček, které zachycují právě tato pravidla. Jeho pozornosti však neunikají ani antické a středověké kořeny novověkých disputací.

Kniha obsahuje ve třech kapitolách nejprve chronologický výklad kořenů novověké disputace, následně reflexi novověké disputace samotné s důrazem na její procedurální stránku a konečně kritické zhodnocení těchto akcí. Zaměříme se nejprve na obsah jednotlivých kapitol.

První kapitola má za úkol seznámit čtenáře se základními pojmy. Autor tak činí prostřednictvím výkladu dialektické disputace podle Aristotela a následně přehledem vývoje problematiky během středověku až na práh novověku. Jedním z témat kapitoly je odlišení středověké disputační praxe od praxí novověkých. Ve středověku autor rozlišuje disputace dialektické a scholastické. V dialektických disputacích, které se provozovaly na školách zaměřujících se na výuku trivia a z nichž se později vyvinuly disputace oblažnické, nešlo primárně o hledání pravdy, ale čistě o souboj dvou protivníků a obecně o trénink disputačních schopností. Naopak disputace scholastické měly většinou „výzkumné“ ambice – zkoumala se v nich určitá otázka (*quaestio*), která zpravidla vyplynula z četby autoritativního textu, při čemž už na počátku se předložily argumenty *pro* a *contra* a každá strana mohla hájit svůj postoj.

Distinktivním rysem novověké ústní disputace je podle autora tzv. „metoda řešení argumentu“ – proponent stanoví tezi a oponent vytvoří sylogismus, jehož závěr je negací proponentovy teze. Následně se proponent s oponentovým sylogismem musí nějak vyrovnat – „vyřešit jej“ (tj. rozebrat oponentův argument

2 Všechny stránkové odkazy v závorkách se vztahují k recenzované publikaci.

a v ideálním případě ukázat, že tezi ve skutečnosti nevyvrací). Oponent se poté snaží nějak oslabit proponentovu odpověď a situace se může opakovat. (Podrobný rozbor všech fází tohoto typu disputace podává autor ve druhé kapitole.) Obecně řečeno: zatímco ve scholastických disputacích argumentují obě strany, v novověké disputaci argumentuje především oponent, kdežto proponent rozebírá jeho argumenty.³

Druhá kapitola tvoří páteř knihy a pojednává o novověké univerzitní disputační praxi. Autor se zaměřuje na méně známé autory disputačních příruček hlavně ze 17. století, a to ponejvíce z německého kulturního okruhu (s. 70-72). Z těchto myslitelů jsou známější Johann Conrad Dannhauer († 1666; důležitý pro dějiny hermeneutiky) nebo Leibnizův učitel Jacobus Thomasius († 1684).⁴ Na rozdíl od první kapitoly není v této části knihy látka uchopena chronologicky, nýbrž systematicky. Autor reflektuje novověkou disputaci tak, že nejprve představí osoby, které se jí účastní, a následně analyzuje krok po kroku průběh celé intelektuální pře. Zaměřuje se především na výklad pravidel, jimiž je disputace řízena.

Třetí kapitola patří autorově úvaze o „úskalích a možnostech“ novověkých disputací. Výchozím bodem jeho výkladu je fakt, že disputace řízená pevnými pravidly, ve středověku a novověku velmi rozšířená, v posledních zhruba dvou stáletích z akademického prostoru takřka úplně vymizela. Za příčiny tohoto faktu lze považovat především to, že v akademickém procesu se obecně klade větší důraz na psané slovo (publikace monografií a odborných článků), v přírodních vědách pak na laboratorní praxi.⁵ Lze samozřejmě namítnout, že i dnes jsou součástí akademického provozu konference, kolokvia a kongresy, kde vystupující ústně prezentují konkrétní problém. Avšak verbální vystoupení v dnešním pojetí se od disputace značně liší. Disputaci je totiž třeba chápat jako určitou kooperativní hru s pevnými pravidly, v níž se proponent snaží hájit určitou tezi, zatímco oponent ji vyvrací přijatelným a patřičným sylogismem.

Autor se v této kapitole dále zamýšlí nad tím, jaké disputace vykazují výhody. Za její největší přednost považuje to, co označuje neologismem „asumita“ (od lat. slovesa *adsum*, *adesse* – „být při něčem“ – s. 151-155). Výhoda disputace spočívá

3 Ve své diplomové práci (Kotala, L., *Novověká ústní disputace. Kořeny, proces, úskalí a možnosti*. Olomouc, Univerzita Palackého 2012), která je pretextem knihy, autor na s. 33 předkládá schéma vývoje disputačních praxí, které přehledným způsobem představuje vzájemné vztahy mezi různými typy disputací od Aristotela přes středověk až po 17. století. Je škoda, že toto schéma nebylo převzato do recenzované knihy.

4 K dalším autorům, které Kotala reflektuje nejčastěji, patří Johannes Paulus Felwinger († 1681), Abraham Calovius († 1686), Angličan Robert Sanderson († 1663) a Michael Hanschius († 1749), který působil v Lipsku spolu s Leibnizem a Wolfem. Výběr autorů je zřejmě ovlivněn Felipeho monografií: viz Felipe, D. L., *Post Medieval Ars Disputandi*. University of Texas, 1991, s. 14-19. Dostupné z: <http://disputatioproject.files.wordpress.com/2011/01/post-medieval-ars-disputandi.pdf>; [cit. 14. 9. 2014].

5 Autor shrnuje příčiny zániku disputační praxe (s ohledem na prostřední německých škol) na s. 146-148.

tedy v samotném faktu, že člověk je *přítomen* určitému intelektuálnímu podniku, při němž musí dát všanc nějaké své přesvědčení, být schopen a ochoten se za něj postavit a hájit jej. Zároveň může očekávat inteligentního protivníka, který mu pomůže odhalit meze jeho přesvědčení, přičemž celá pře se bude odehrávat v prostoru vymezeném předem stanovenými disputačními pravidly.

Kotalova teze o „asumité“ jako výhodě disputací je originální a jistě by si zasloužila další reflexi. Zřejmě se zakládá na předpokladech, které si lze spojit s (aristotelskou) etikou ctností: (a) věda (ve smyslu vědění, *epistémé*) je rozumová ctnost, (b) ctnosti lze trénovat, posilovat. Přesvědčení (a) o vědě jako ctnosti (tedy nikoli jako o koherentním systému pravdivých přesvědčení) je ve shodě s Kotalovými (a Felipeho) pochybnostmi o tom, že účelem novověkých školských disputací opravdu mohl být výzkum, tedy – novověkými autory proklamované – „dosahování pravdy“ (s. 137). Úkolem disputace by tedy – dle Kotalova náhledu – nebylo „vědecké“ přezkoumání určité teze, ale spíše (b) kultivace rozumových ctností účastníků disputace. Proto je zřejmé, že vědecký provoz dnes nelze redukovat na disputace (disputace zřejmě již nemohou plnit „výzkumnou“ úlohu); zásadní je spíše jejich role pedagogická, kultivující či popularizační.

K obsahu knihy lze snad dodat ještě jednu drobnost: ač je text věnován především disputačním pravidlům a jejich proměnám v průběhu staletí, autor do něj zahrnul i několik odboček zajímavých z čistě historického hlediska: např. v oddíle o jednotlivých účastnících novověké disputace (s. 74-81) se zaměřuje i na roli publika a zmiňuje Felwingerovy rady posluchačům disputací – od nabádání, aby si doma nastudovali disputované teze, až po výzvu ke slušnému chování (aby „posluchači nevstupovali do posluchárny jako pes chlemtající vodu z Nilu“ a naslouchali „bez vřavy, ale také bez ospalosti“). Z obdobných důvodů je zajímavý také oddíl pojednávající o násilí při disputacích (s. 143-146), v němž autor na několika příkladech ilustruje, kterak čistě intelektuální souboj občas přerostl v obyčejnou studentskou bitku.

Hlavní „vadou na kráse“ knihy je patrně to, že se spíše než o prameny opírá o závěry sekundární literatury (a to ještě o relativně úzký okruh textů). Tento fakt má dva důsledky, které se projevují nejvíce v 1. kapitole (s. 11-64) – autorův záběr je na jednu stranu až příliš široký, na druhou stranu je jeho přístup poněkud povrchní. Co je tím myšleno? Autor se snaží zpracovat co nejvíce látky, která by mohla nějak souviset s hlavním tématem knihy, tj. snaží se především zmapovat celou historii disputačních praxí v antice i ve středověku. Zároveň se však v této kapitole nijak zásadně neopírá o prameny, spíše jen shrnuje závěry jiných badatelů. Text těchto pasáží proto působí poněkud přehledovým dojmem. Na druhou stranu je však zřejmé, že autorovou snahou v této kapitole primárně není prozkoumat s patřičnou akribií antickou a středověkou disputační praxi, ale spíše zavést termíny a konceptuální schémata a obecně vytvořit referenční rámec pro to, co přijde v kapitole další – jde mu tedy o to připravit si půdu pro reflexi novověké disputační praxe.

V takovém případě jsou však některé části tohoto oddílu redundantní.⁶ Navíc i druhá kapitola, která tvoří páteř celé recenzované knihy, se do určité míry opírá o disertaci Donalda Felipeho.⁷

Autorovi je však třeba přiznat i to, že současné badatele ve všech případech pečlivě čítuje a zároveň je nepokládá za neomylné – naopak pracuje s nimi kriticky. V dílčích otázkách tedy předkládá vlastní kritická zhodnocení příslušné problematiky. Jako konkrétní příklad lze uvést pasáž, v níž autor přesvědčivě dokládá, že typ disputace představený Jossem Clichtovem,⁸ který často bývá chápán jako předchůdce novověkého typu disputací, není vhodné označovat jako „doktrinální“, jak navrhuje E. Ashworthová (viz s. 53-56). Podobně autor oponuje v dílčích otázkách D. Felipemu, případně alespoň poukazuje na jeho chyby nebo přehmaty (např. na s. 104, 110 či 120-122).

Z formálního hlediska je třeba vyzdvihnout Kotalovu systematickosti a preciznosti, jež se projevuje zvláště v členění textu do podkapitol a nižších strukturálních celků – *bene docet, qui bene distinguit*. Nevšední nápad průběžně číslovat odstavce se ukazuje jako výhodný pro přesné odkazování v rámci knihy samotné. Pro lepší orientaci čtenáře by však bylo užitečné vybavit knihu i rejstříkem.

Celkově lze recenzovanou publikaci doporučit všem čtenářům, které zajímá novověká univerzitní filosofie, zvláště pak podoba disputační praxe v této době. V knize naleznou přehlednou reflexi tohoto kdysi tak rozšířeného fenoménu.

Lukáš Lička

6 Např. exkurz o teorii topiků na s. 58-64; možná by stačilo stručně vysvětlit, co jsou topiky, jen v poznámce pod čarou.

7 Autor však svůj zdroj bez zdráhání přiznává – viz s. 68.

8 Tento pařížský teolog a humanista († 1543) byl mimochodem současníkem F. Rabelaise.